

ԹԱՄԱՐԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

**«ԱՐՀԵՍՏ ՀԱՄԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԸ՝
ՈՐՊԵՏ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱԳԻՐ ԳԻՐԲ**

Նայ գրական լեզվի շրջանաբաժանման մեջ աշխարհաբարի շրջանը նկատվում է ԺԷ. դարից. այն անվանում են «վաղ աշխարհաբարի շրջան», «աշխարհաբարի կազմավորման շրջան», «ժամանակակից հայոց լեզվի վաղ շրջան»: Հենց այս դարում է սկիզբ առել հայոց լեզվի զարգացման նոր փուլը, որը ներառում է նախորդ փուլերի լեզվական տարաբնույթ իրողություններ: Այս դարաշրջանում են տպագրվել նաև աշխարհաբար առաջին գրքերը, օրինակ՝ «Արիեստ համարողութեան ամբողջ եւ կատարեալ» (1675), «Պարզաբանութիւն հոգենուագ սաղմոսացն Դաւթի մարգարէին» (1687), «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» (1699), որոնց լեզվական քննությունը շատ կարևոր է աշխարհաբարի սկզբնավորման, ժամանակաշրջանի լեզվական վիճակի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար: Այդ գրքերի ուսումնասիրումը կարող է ցույց տալ, թե լեզվական ինչպիսի հիմքի վրա է ձևավորվել աշխարհաբարը, որ բարբառախմբերից լեզվական ինչ իրողություններ է վերցրել, ինչպիսին է կապն աշխարհաբարի սկզբնական լեզվավիճակի եւ հետագա երկու ճյուղերի միջեւ (արեւելահայերեն եւ արեւմտահայերեն): Հոդվածը նվիրված է աշխարհաբար առաջին տպագիր գրքի՝ «Արիեստ համարողութեան» երկի լեզվական քննությանը, որն ինքնին կարևոր է վաղաշխարհաբարյան լեզվավիճակի եւ հայոց լեզվի զարգացման հետագա ընթացքի ու լեզվաճյուղերի միջեւ կապի ուսումնասիրման համար:

1675 թ. Մարտելում լույս է տեսել աշխարհաբար տպագիր ամբողջական առաջին գիրքը՝ «Արիեստ համարողութեան»-ը, որը նաև հայատառ տպագիր առաջին մաթեմատիկական գիրքն է. ամբողջական անվանումն է՝ «Արիեստ համարողութեան ամբողջ եւ կատարեալ»: Այն ունի թվաբանական-հաշվապահական բովանդակություն: Թեև երկի անվանաթերթը հուշում է, որ այն թարգմանություն է, սակայն թարգմանչի եւ օգտագործված աղբյուրի մասին որևէ տեղեկություն չի տրվում: Բնագիրը գտնվում ուղղությամբ լայնածավալ որոնումներ է կատարել Գ. Պետրոսյանը: Նա ուսումնասիրել է մինչև 1675 թ. հրատարակ-

ված 100-ից ավելի թվաքանական գիրք: Որոնումների արդյունքում հայտնաբերվել է երկի թարգմանության աղբյուրը՝ գերմանացի մաթեմատիկոս Քրիստափոր Կլավիուսի «Գործնական թվաբանության համառոտ շարադրանք» գիրքը: Ինչպես նշում է Գ. Պետրոսյանը, գրքի թարգմանիչն ու պատվիրատուն խիստ են եղել ընտրության հարցում եւ որոշել են թարգմանել ժամանակի արժեքավոր, լավագույն թվաքանական ձեռնարկներից մեկը¹:

Որոշ ուսումնասիրողներ «Արհեստ համարողութեան»-ը աշխարհաբար առաջին գիրքը չեն համարում «աշխարհաբար» եզրույթի ներքո հասկանալով գրաբարյան ու միջինհայերենյան տարրեր չպարունակող, ընդհանրապես աշխարհիկ հայերենը: Նման ըմբռնման պարագայում որպես աշխարհաբար առաջին գիրք ընդունվել է Հակոբ Մեղապարտի «Տաղարան»-ը: Այդ մոտեցումը Ռ. Իշխանյանն այսպես է մեկնաբանում. «Արհեստ համարողութեան»-ը առայժմ հայտնի առաջին տպագիր գիրքն է, որի լեզուն ժամանակակից գրական հայերենի՝ ԺԷ. դարում գործածված մի տարբերակն է: Ահա այս իմաստով է այն առաջին աշխարհաբար գիրքը²:

«Արհեստ համարողութեան» գրքի լեզվական քննությունը ցույց է տալիս, որ երկի լեզուն վաղաշխարհաբարյան է: Հայոց լեզվի պատմության այս ժամանակահատվածն ընդունված է եղել անվանել «նոր գրական հայերեն», «քաղաքացիական հայերեն»: Գ. Ջահուկյանը «Հայոց լեզվի զարգացումը եւ կառուցվածքը» աշխատության մեջ նշում է, որ վաղ աշխարհաբարի ենթաշրջանի մի շարք հեղինակներ իրենց ժամանակի լեզվական փճակը բնութագրելիս նշում են երեք տարատեսակների առկայությունը՝

1. հին գրական հայերեն կամ գրաբար,
2. «քաղաքական» կամ քաղաքացիական հայերեն,
3. բարբառներ³:

ԺԷ. դարից պահպանվել են գրչագիր ու տպագիր հուշարձաններ, որոնց լեզուն Ռ. Իշխանյանը գնահատում է որպես գրական եւ մշակված. այն բարբառ կամ միջբարբառային խոսակցական լեզու չէ, ինչպես նաեւ զուտ խոսակցական հայերեն չէ: Սակայն այդ լեզուն ոչ հին գրական հայերենն է, ոչ միջին գրական հայերենը: Այն քերականական կառուցվածքով, բառօգտագործմամբ, լեզվական տրամաբանությամբ առավել հարագատ է ժամանակակից գրական հայերենին⁴: Այդպիսին է նաեւ մեր քննած գրքի լեզուն:

¹ Գ. Պետրոսյան, Հայերեն առաջին տպագիր մաթեմատիկական գիրքը. «Բնագիտության եւ տեխնիկայի պատմությունից. Գիտական աշխատությունների ժողովածու», հ. 5, Երևան, 1973, էջ 37-40:

² Ռ. Իշխանյան, Նոր գրական հայերենը XVII-XVIII դարերում, Երևան, 1979, էջ 34-35:

³ Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացումը եւ կառուցվածքը, Երևան, 1969, էջ 50:

⁴ Ռ. Իշխանյան, Արևելահայ բանաստեղծության լեզվի պատմություն, Երևան, 1978, էջ 19:

«Արհեստ համարողութեան» գրքի լեզվական քննություն.

Լեզվական քննությունը ներկայացնենք՝ հենվելով երկի լեզվին բնորոշ առանձնահատկությունների վրա: Հարկ է նշել, որ հատկանիշներից ներկայացնում ենք առավել բնութագրականները: Որպես աշխարհաբարի վաղ շրջանում ստեղծված երկ՝ հետաքրքիր է հետևել, թե ինչ չափով է «Արհեստ համարողութեան»-ը արտացոլում արեւմտահայ ու արեւելահայ լեզվական իրողությունները, այլ կերպ ասած՝ որքանով էին մեր լեզվի երկու ճյուղերը ԺԷ դարում տարբորոշված:

1. Բառաձևեր, բառօգտագործում.

ա. Երկի լեզվում հաճախ է գործածվում *մին* ժողովրդական բառաձևեր: Այն առաջացել է *մի* բառի եւ *ն* հոդի միացությունից: Ռ. Իշխանյանը նշում է, որ այս բառաձևը, թեև ավանդվել է գրաբար դասական բնագրերում, նույն ձևով պահպանվել է արեւելյան որոշ բարբառներում⁵: Դրանցից են Արարատյան, Նոր Զուղայի, Արցախի բարբառները: Վաղաշխարհաբարյան շրջանում այն ընկալվում է որպես այս բարբառներին բնորոշ իրողություն: Արեւմտահայ խոսքին հատուկ են ոչ թե *մին*, այլ *մը* կամ *մըն* ձևերը: Հարկ է նշել, որ այս ձևերը երկում բացարձակ չեն հանդիպում: Բերենք *մին*-ի գործածության համապատասխան օրինակներ բնագրից. «Այսպէս էլ թէ որ միայն *մին* գիր լինի, կապի միաւոր»⁶, «*Մին* ուրիշ ճանապարհ էլ կայ հանելու որ հեշտ է քան զէս...» (21), «...եւ կը գտնուիմ թէ *մին* թիւ պակաս է կու բարդենք...» (23) եւ այլն: Հետաքրքիր է այն իրողությունը, որ գրքի սկզբում գործածվում է *մին* բառաձևը, ապա՝ սկսում է կիրառվել նաեւ *մէկ*-ը, որը դիտվում է *մին*-ի համանիշ. օրինակ՝ «Յետոյ շուտով *մէկ* թիւ մի կու բարդենք...» (23), «Յետոյ կու բարդենք *մէկ* թիւ մի գրին...» (23), «...եւ կու բարդենք *մէկ* թիւ մի երեքին հետ...» (48) եւ այլն: Ինչ վերաբերում է *մի*-ին, ապա այն վերոհիշյալ բառաձևերից այլ իմաստ ունի՝ արտահայտում է անորոշություն: Քննությունը ցույց է տալիս, որ *մին* ու *մէկ* բառաձևերից շատ ավելի հաճախ գործածվում եւ գերակշռում է *մին* բառաձևը:

բ. Երկի լեզվին հատուկ են դերանունների *էս*, *էն* ձևերը եւ դրանցից կազմված այլ դերանուններ: *Այս*, *այն* դերանունների նշյալ ձևերը բնորոշ են արեւելահայ խոսքին: Բերենք օրինակներ երկից՝ «...ի մէջն կէտ ունենան. *էս* կերպովս... *էն* ժուկն առաջին գիրն է...» (2), «...*էն* մնացածն դնել պիտինք...» (55), «Բայց *էս* խրատներս օրինակով լաւ կու պարզուի...» (54) եւ այլն: Ինչպես նշեցինք, գոր-

⁵ Ռ. Իշխանյան, Նոր գրական հայերենը XVII-XVIII դարերում, էջ 50:

⁶ «Արհեստ համարողութեան ամբողջ եւ կատարեալ», ի Մարտիկեայ, 1675, էջ 4 (հետայսու բոլոր օրինակները՝ բնագրային ուղղագրությամբ, բերվելու են այս աղբյուրից: Օրինակների կոդքին կնշվեն դրանց էջերը):

ծածկել են նաև այս դերանուններից բաղադրված այլ դերանուններ: Ստորև ներկայացնենք դրանք.

էս - էստոր (3), էսպէս (7, 8, 9, 18, 36), էստում (71), էսկից (13, 88, 103, 109), էստոնք (144),

էն - էնտոնց (2), էնկից (6, 7, 19, 20, 49), էնպես (18), էնտոր (11, 14, 40), էնչափ (54, 72), էնտով (141, 135), էստոնք (144): Հարկ է նշել, որ բաղադրված ձևերից ամենահաճախակի գործածություն ունի եւ գերակշռում է *էստոր* ձևը:

Այս ձևերի գործածությունը չի նշանակում, որ *այս*, *այն*-ը եւ դրանցից բաղադրված դերանունները երկում չեն հանդիպում: Կիրառվում են նաև այդ դերանունները. օրինակ՝ «...թէ որ *զայս* թիւս բաժանենք բազմացնող թվովն...» (50), «...եւ *զայն* այլ դուրս կու ձգենք...» (61) եւ այլն: Այս դերանուններից բաղադրվել են նաև՝

այս - *այսպէս* (4, 67, 74), որոնք գուգաձեւություն են կազմում *էսպէս* դերանվան հետ՝ *էսպէս* (7, 8, 9, 18), *այսչափ* (64, 116, 126),

այն - *այնչափ* (70, 72):

Վերոհիշյալ ձևերից երկում առավել մեծ գործածություն ունեն եւ գերակշռում են *էս*-ը, *էն*-ը (այս երկուսից գերակշռում է *էս*-ը) եւ դրանցով կազմված ձևերը: Նշենք, որ առկա են նաև *զ* նախդիրով գործածություններ օրինակ՝ «...եւ թէ բազմապատկենք *զէս* երկուս մէկմէկով...» (22, 77, 104), «...*զէն* մնացած գերօներն դնենք...» (69), «...թէ որ *զայս* թիւս բաժանենք բազմացնող թվովն...» (50, 79):

Աս, *ադ*, *ան*-ը եւ դրանցով կազմված ձևերը բնորոշ են արեւմտահայ խոսքին: Նման ձևեր երկում չեն հանդիպում:

գ. Երկում գործածվում են բարբառային, ժողովրդախոսակցական այլ բառաձևեր: Այդ բառաձևերից է *էլ*-ը, որը հատուկ է արեւելահայ խոսքին: Այն երկում շատ հաճախ է կիրառվում. օրինակ՝ «...*էլ* կու դնենք խաչի ձախ կողմը...» (11), «...կու բարդենք. 3. *էլ* եւ կու լինի...» (16), «...*էլ* որ պահեցինք եւ կու լինի...» (38, 13, 27, 39): Հազվադեպ հանդիպել ենք այս բառաձևի գրաբարյան *այլ* համանիշին, օրինակ՝ «...մէկ թիւ մի *այլ*...» (58), «...մնացած երկուքին հետ մէկ թիւ մի *այլ*...» (59): Երկում արեւմտահայերենին բնորոշ *այ* չի գործածվում, իսկ *էլ*-ը բացարձակ մեծամասնություն է կազմում: Հանդիպում են նաև *այլ*-ից եւ *էլ*-ից բաղադրված *այլվի*, *էլվի* ձևերը, ընդ որում, *այլվի*-ն հանդիպել է մեկ անգամ՝ «...կու գտնումք *այլվի* գայն վերի բովանդակ թին...» (100), իսկ *էլվի*-ն՝ մի քանի, օրինակ՝ «...*էլվի* առաջին շահն որ է...» (120), «Յետոյ գայս բազմացուցած թիւս բաժանեցինք. *էլվի* հարիւր եւ չորսովն...» (130), «Բայց թէ քան գմի դիտրն աւելի մսխալ լինի. *էլվի*... դիան կու շինէ...» (141) եւ այլն: Երկում հանդիպող բարբառային այլ ձևերից են նաև՝ *մինսկ*՝ «...մին գիր մի, երբ որ առաջին տեղն կու

գրուի *մինսակ...*» (3), *հիմիկս*՝ «...էստոր համար չերկարենք *հիմիկս* թողումք...» (51), «...Ինչպէս որ մինչեւ *հիմիկս* գրեցինք երեքի կանոնին համար...» (115), *իրուր*՝ «...եւ էն ժուկն պիտինք զգուշանալ, որ զթվերն *իրուր* չի խրթենք...» (112): Այս բառաձեւերը բնորոշ են արեւելահայ բարբառներին:

դ. *Լինել* եւ *լլլալ* (լինիլ բայ) բայաձեւերը արեւելահայերենի ու արեւմտահայերենի տարբերակիչ հատկանիշներից են: Երկուս գործածական է *լինել* բայը, *լլլալ* ձեւն ընդհանրապես չի հանդիպում: Ինչպէս ցույց տվեց հայոց լեզվի զարգացման ընթացքը, *լինել*-ը բնորոշ դարձավ արեւելահայերենին: Բերենք օրինակներ բնագրից. «Այսպէս էլ թէ որ միայն մին գիր *լինի*, կ'ասուի միաւոր...» (4, 5, 8), «Բայց թէ էս աղիսակս ձեռաց *չի լինի*. պիտինք տեսնուլ...» (33, 54) եւ այլն:

ե. Երկի լեզվին բնորոշ առանձնահատկություններից կարելի է համարել *զէրայ* փոխառյալ շաղկապի գործածությունը: Այն հանդիպում է հետեւյալ տարբերակներով՝ *զէրա* (34, 39, 40), *զէրայ* (2, 15), *զէրայ* (47, 50, 70), *զիրա* (36), *զիրայ* (44, 63), *զէրէ* (72, 73, 74): Գերակշռում է *զէրայ* ձեւը, որին գործածությամբ հաջորդում է *զէրէ* ձեւը:

զ. Բառաձեւերից բացի՝ երկուս հանդիպում են նաեւ բարբառներին եւ ժողովրդախոսակցականին բնորոշ բառեր: Ռ. Իշխանյանը նման բառերը բաժանում է երկու խմբի⁷՝ բառեր, որոնք առավել հատուկ են արեւելահայ բարբառներին, օրինակ՝ *ինքնամին իքմին*՝ «Իսկ տասներորդն որ գէրօ կ'ասուի թէպէտ ինքն *ինքնամին իքմին* չի նշանակեր...» (2), *ժուկ*՝ «...եւ էն *ժուկն* պիտինք զգուշանալ, որ զթուերն իրոր չի խրթենք...» (8, 112), *զատապիսանէն-զատապիսանայ*՝ «Մին մարդ մի մառչիլ կուզէ տայ *զատապիսանէն...*» (134). Բառեր, որոնք հատուկ են ինչպէս արեւելահայ, այնպէս եւ արեւմտահայ բարբառներին, օրինակ՝ *պզրիկ*՝ «Հանելն էն է, որ մին *պզրիկ* թիւ մի ի մեծ թվէն...» (17), *խազ*՝ «...յետոյ ներքեւն մին *խազ* կու քաշենք...» (5), *սաղ*՝ «Յաղագս թէ ինչ է *սաղ* թվի բազմացնելն...» (32), *կէօրայ*՝ «...եւ ամէն մարդ իւր կարողութե՝ *կէօրայ* փող դնէ մէջ...» (116, 117, 119), *Ֆլան*՝ «...հապա *Ֆլանի* այսչափ փողն որչափ շահ կամ որչափ զարար է արարեր» (116) եւ այլն:

է. Երկի բառապաշարին բնորոշ են չափի ու կշռի մի շարք փոխառյալ միավորներ. դրանք հատուկ են եղել վաճառականների խոսակցական լեզվին: Ընդհանուր առմամբ, գրքի բառապաշարում ընդարձակ տեղ է զբաղեցնում մաթեմատիկական եզրաբանական համակարգը, որին անդրադարձել ենք մեկ այլ ուսումնասիրության մեջ: Ստորեւ ներկայացնենք գրքում գործածված չափի ու կշռի միավորների մեր առանձնացրած ցանկը՝ համապատասխան մեկնաբանություններով.

ստակ (80) - ըստակ՝ տաճկական դրամ, փող,

⁷ Ռ. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 53:

կարտ (80) - ֆր. *cart*՝ խաղաթուղթ, 1 կարտը 50 ստակ է,
մարշիլ (գործածվել է նաև մառշիլ տարբերակը. 80) - մառնշիլ - իտալ. *marsili*՝
եվրոպական արծաթ դրամ,
թուման (81) - թաթար. *tuman*՝ տասը հազար, 1 թումանը 10000 դիան է,
դիան (81) - 2500 դիանը մեկ կարտ է,
գազ (93) - պարսկ. *gaz*՝ երկարության չափման միավոր,
դիտր (93) - հուն. *litra*՝ 12 ունկիի ծանրություն, կշռի միավոր,
լիրայ (97) - հին ֆր. *livr*, իտալ. *lira*՝ սկզբնապես որոշ ծանրության քաշ, հե-
տագայում՝ այդ քաշով արծաթ, 5 լիրան 1 մառշիլ է,
տինար (97) - 12 տինարը մեկ ստակ է,
թէրց (97) - դրամի չափման միավոր,
լիպր (106) - դրամի չափման միավոր,
սարմայէն (126) - սարմիայ - պարս. *sār-maye*՝ դրամագլուխ,
օխայ (135) - թուրք. *okka*՝ ծանրության չափ՝ 1 կգ 225 գ,
պահիր (114) - չափի միավոր,
կիրահ (114) - չափի միավոր,
մանդուր (123) - թուրք. *mangir*՝ երկարության չափման միավոր,
կրան (133) - չափի միավոր,
մսխալ (135) - մթխալ // մթղալ - արաբ. *mitḡal*, պարս. *mesḡal*, թուրք *miskal*՝
ծանրության չափ՝ մոտ 1.5 եւ 4.8 գրամ,
տէնկ (135) - չափի միավոր,
լիպրայ - լիպր (139) - դրամի չափման միավոր,
դանթար (40, 143) - արաբ., թուրք *qantar*, պարս. *ḡentar*՝ ծանրության չափ՝
ցենտներ՝ 100 կգ:

2. Ձեռքանական առանձնահատկություններ.

2.1. Ընդհանուր դիտարկումներ.

ա. Դերանունների գործածությունը երկուսն յուրահատուկ է: Ինչպես վերը նշվել է, այստեղ գործածական են դերանունների *էս*, *էն* ձևերը եւ դրանցից բաղադրված այլ դերանուններ: Այս գործածությունների հետ երկուսն կիրառվում են որոշ դերանունների գրաբարյան ուղիղ եւ թեքված ձևեր. օրինակ՝ *սոքա* (2), *զինքն* (3, 54, 55), *խրեանց* («Առաջաբանութին գրգոյս», 19), *զխրեանք* (19), *սորին* («Առաջաբանութին գրգոյս», 145), *խրեանք* («Առաջաբանութին գրգոյս»), *սոքա* (41, 92, 118), *նորա* (115), *նորին* (146) եւ այլն: Հարկ է նշել, որ որոշ ձևեր մինչև Ի դարասկիզբը բնորոշ են եղել նոր գրական լեզվին:

բ. Երկի լեզվին բնորոշ կարեւոր առանձնահատկություններից մեկն էլ հոգնակի թվի կազմությունն է: Եթե հաշվի առնենք միայն ուղիղ ձևերը, ապա կա-

րող ենք նշել, որ հոգնակին կազմվում է *եր*-ով եւ *ներ*-ով, իսկ *ք* հոգնակերտով կազմված հոգնակները շատ փոքր թիվ են կազմում: Ներկայացնենք այդ ձևերի համեմատական պատկերը՝

եր - շուրջ 6 բառ, որոնց մի մասը հաճախակի գործածություն ունի: Բերենք օրինակներ՝ գրերս (2) // գրերն (17, 62, 57), թվերն (12, 14, 15) // թվերս (71, 86, 118), շարերն (16), մտքերս (29, 36), պահրերս (115), օրերն (127) // օրեր (137),

ներ - շուրջ 7 բառ, որոնց մի մասը հաճախակի գործածություն ունի: Բերենք օրինակներ՝ արապներն (2), հարիւրատրներն (6), հազարատրներն (7) // հարիւր հազարտներն (7), օրինակներս (18, 34, 53), գէրօներ (69, 71, 72) // գէրօներն (71), ի թումաններն (90), ամիսներն (126),

ք - շուրջ 6 բառ, օրինակ՝ որք («Առաջաբանութիւն գրգոյս»), երկուք (1, 102), ասորիքն (2), համարքն (2), տինարիք (102), փինիկեցիք (2):

Վերոհիշյալ տվյալները վերաբերում են ուղիղ ձևերին, իսկ թեք ձևերի հոգնակիակազմության մեջ գերակշռում են գրաբարակերտ ձևերը, օրինակ՝ *վաճառականաց* (հոգնակի ուղիղ ձևը կլինի *վաճառականք*. «Առաջաբանութիւն գրգոյս», 115), *կոտորեցեղոց* (հոգնակի ուղիղ ձևը կլինի *կոտորեցեղաք*. «Առաջաբանութիւն գրգոյս»), *ընկերութեանց* (հոգնակի ուղիղ ձևը կլինի *ընկերութիւնք*. «Առաջաբանութիւն գրգոյս») եւ այլն:

գ. Նկատելի հատկանիշներից մեկն էլ հետեւյալն է՝ *վերայ* կապի գուգահեռ ձևը *վրա*-ն է՝ *վերայ-վրայ-վրա*, երկուս հանդիպում է միայն գրաբարյան *վերայ*-ը, օրինակ՝ *ի վերայ* (55, 58, 70), որը գործածական է եղել մինչև Ի դարը:

2.2. Հոլովման համակարգ. ա. Ուղղական հոլովի վերաբերյալ հարկ է նշել մի հետաքրքիր հանգամանք՝ որոշ բառերի ուղղականը ձեւափոխվել է ն հոդի ազդեցությամբ (արեւելյան որոշ բարբառների բնորոշ է այս իրողությունը): Բերենք համապատասխան օրինակներ՝ *մայա-մայա+ն=մայէն* (116, 117, 118, 119): Նշենք, որ *մայա* բառը փոխառյալ է, նշանակում է դրամագլուխ, որը դնում են գործի մեջ: *Լիպրայ* չափման միավորը հանդիպում է երկու տարբերակով՝ *լիպրայ* (143, 145) եւ *լիրայ* (144). սա եւս ն հոդին է միանում եւ հանդիպում *լիպրէն* (140, 143) ձեւով: *Օխայ* չափման միավորը՝ *օխայ է* (140), *օխայի* (140), եւս նման ձեւով է հանդիպում՝ *օխէն* (140):

բ. Սեռական-տրական հոլովի վերաբերյալ գուտ գրաբարյան հոլովաձևերը շատ քիչ թիվ են կազմում, դրանք հիմնականում հանդիպում են երկի առաջաբանում («Առաջաբանութիւն գրգոյս») եւ վերջաբանում («Վախճան»): Բոլոր այն գոյականները, որոնց հոգնակին կազմված է *եր* կամ *ներ* հոգնակերտներով, սեռական-տրական հոլովում հոգնակին կազմել են միայն *ի* թեքմամբ, օրինակ՝ *այլ գրերին հեր* (2), *տասնատրներին* (6), *հազարատրներին դէմ* (7), *միատրներին, տասնատրներին, հարիւրատրներին հեր* (8), *թվերին* (8, 10, 11, 12) եւ այլն: Ռ. Իշ-

խանայանը նշում է, որ գրքում բոլորովին չկան սեռական-տրականի՝ արեւմտյան բարբառներին եւ ժողովրդախոսակցականին բնորոշ ձեւեր ու բերում այսպիսի օրինակներ՝ *միատրներու, թվերո՞՛ն*⁸: Սակայն մեր ուսումնասիրության ընթացքում հանդիպել ենք այնպիսի օրինակի, երբ սեռական-տրականի հոգնակին կազմված է *ռե-ով՝ առանց գրերուն* (71), միեւնոյն ժամանակ գործածված է նաեւ նոյն գոյականի հոգնակիի *ի-ով* տարբերակը՝ *գրերին տրակն* (71): Հարկ է նշել, որ հանդիպել է *ռե-ով* հոգնակի սեռական-տրականի միայն այդ օրինակը:

Անորոշ դերբայի սեռական-տրական հոլովածներ հանդիպում է երկու տարբերակով՝ գրաբարյան *ոյ* եւ աշխարհաբարյան *ու* թեքույթներով: Ուսումնասիրության ընթացքում դուրս ենք բերել այդ ձեւերը՝ համեմատական պատկեր կազմելու նպատակով: Ներկայացնենք համապատասխան խմբերը՝

ոյ թեքույթ - գրելոյ (1), բազմացնելոյ (42), բաժանելոյ (63, 70, 74, 109),

ու թեքույթ - բարդելու (10, 12, 15, 16), ճանաչելու (14), դուրս ձգելու (16), հանելու (18, 19, 26, 29), լինելու (25), ձգելու (25), բազմացնելու (33, 34, 36), բաժանելու (շուրջ 13 գործածություն. 51, 53, 54), ջնջելու (55), գնալու (65), բարդելու (85):

Ինչպես նկատում ենք, գրաբարյան *ոյ* թեքույթով ձեւերն անհամեմատ ավելի նվազ գործածություն ունեն: Իրանք անգամ կարելի է բացատրություններ համարել *ու* թեքույթով ձեւերի կողքին:

գ. *Ջ* նախդիրը եզակի եւ հոգնակի հայցականում գործածվում էր որոշյալության իմաստ արտահայտելու համար: Երկում առկա են մի շարք օրինակներ, երբ բառը գործածվում է ոչ միայն *գ* նախդիրով, այլեւ՝ *ն* որոշիչ հոդով: Սա հետաքրքիր է այն տեսանկյունից, որ որոշյալության իմաստը դրսևորվում է կրկնակի եղանակով, օրինակ՝ «*գնական վարդապետն զհանգուցեալն, զմիատրներն...*» («Առաջարանութիւն գրգոյս»), *զփոխատնոյն* (20, 22, 88), *զպակասն* (33), *զբաժանողն* (54, 67, 70, 73), *զբաժանելուն* (54) եւ այլն:

դ. «Արիեստ համարողութեան» երկում բացառական հոլովը կազմվում է է ձեւությամբ, որը հատուկ է գրաբարին, միջին հայերենին եւ արեւմտյան բարբառներին: *Է-ով* բացառականը միջին հայերենից փոխանցվել է հատկապես արեւմտյան բարբառներին եւ համարվում է դրանց բնորոշ առանձնահատկություն:

Բացառական հոլովի կազմության վերաբերյալ կարող ենք առանձնացնել երկու խումբ՝ նախդրավոր եւ աննախդիր: Աննախդիր գործածությունները բավականին հաճախակի են եւ մեծ թիվ են կազմում (շուրջ 72 օրինակ)՝ *կողմէն* (2), *թվերէն* (10) եւ այլն: Նախդրավոր բացառականը գրեթե հավասարազոր է աննախդիր գործածություններին (շուրջ 70 օրինակ)՝ *ի բովանդակ բարդած թվէն* (15), *ի գրէն* (20, 21, 22, 23), *ի ձեռաց տրանէն* (25) եւ այլն:

⁸ Ռ. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 55:

Յ(*ից, ուց*) ձեւույթով կազմված բացառականը բնորոշ է արեւելյան բարբառներին: Այս ձեւույթով հանդիպում են հետեւյալ կիրառությունները՝ *էսկից* (15, 30, 88)՝ «...եւ *էսկից* մնացածն հաւասար կու լինի միւս շարին...» (15), *էնկից*՝ «...որ կարենամք գներքի թին *էնկից* հանել...» (19):

Ե. Գործիական հոլովի դեպքում գոտ գրաբարյան կազմությունը ոչ հաճախ է հանդիպում. նման կիրառությունները կարելի է բացառություններ համարել: Առանձնացրել ենք գոտ գրաբարյան հետեւյալ ձեւերը՝ *սովսա, պարգագունիք օրինակօք, աշխարհականսս ոճի* («Առաջաբանութիւն գրգոյս»), *կերպի* (9, 26, 46, 74, 109), *չորսի* (62), ի դեպ, այս հոլովածն ունի գուգաձեւություն՝ *չորսով* (65), *կարգա* (94, 95), *գէրօյի* (96): Գործիական հոլովի մնացյալ բոլոր կիրառություններն *ով* ձեւույթով են: Կարելի է առանձնացնել երկու խումբ՝ հոդով կիրառություններ եւ առանց հոդի: Առանց հոդի գործածությունները գերակշռում են:

գ. Երկի հոլովման համակարգում կարելոր են *ում*-ով ներգոյականի ձեւերը, որոնք հատուկ են արեւելահայերենին: Ներգոյական հոլովի կիրառությունների վերաբերյալ կարելի է առանձնացնել երկու խումբ՝ գրաբարյան եւ նոր ձեւեր: Գրաբարյան ձեւերը նվազ գործածություն ունեն: Նոր ձեւերի խմբում կարող ենք առանձնացնել հետեւյալ շերտերը՝ *մէջ*-ով եւ *ում*-ով կազմություններ: Բերենք համապատասխան օրինակներ եւ կազմենք համեմատական պատկեր՝

մէջ - ով կազմություններ՝ ի մէջն (2), թվի մէջն (54, 55, 57), երեքի մէջն (61), գրի մէջն (86), հանելու մէջն (88), ընկերութեան մէջն (118, 119),

ում- ով կազմություններ՝ թումն (2, 72, 109, 114), օրինակումն (8, 19, 34), տակումն (18, 19), միջումն (14, 19, 47, 51), տողումն (33), քառասուն եւ ըննումն (48), երեսումն (50), ըննումն (67), ամսումն (112, 113, 114), քաշումն (134), ամսումն (137), օրումն (137):

Հարկ է նշել, որ ներգոյականի մի շարք ձեւեր հանդիպում են հոդային գործածությամբ, վերը բերված երկու շերտերում այդ գործածություններն ակնհայտ են:

2.3. Խոնարհման համակարգ. ա. «Արիեստ համարողութեան» երկի խոնարհման համակարգում դրական ներկան կազմվում է *կու* (*կը, կ*) եղանակիչի միջոցով: Ներկայի ձեւերը խիստ մեծամասնություն են կազմում խոնարհված ձեւերի շարքում: Հարկ է նշել, որ անկատար դերբայով կազմվող ներկայի որեւէ նմուշ երկում չի հանդիպում: Հայոց լեզվի գարգացման ընթացքում արեւմտահայերենում իշխող դարձավ *կը* ձեւը, *կու*-ն ժամանակի ընթացքում դուրս եկավ գործածությունից, սակայն այն բնորոշ էր արեւմտյան որոշ բարբառների, եւ երկի լեզվի քննության ընթացքում պետք է այդ կազմությունները դիտել ոչ միայն միջին հայերենին, այլեւ արեւմտահայերենին հատուկ իրողություն: Հարկ ենք համարում նշել, որ եղանակիչների գրությունը երկում հստակ չէ, դրանք հանդի-

պում են ինչպես բային միացյալ, այնպես էլ անջատ, երբեմն անգամ նույն բայն է տարբեր գրություններով հանդիպում. օրինակ՝ *կուգարնունք* (29) // *կու գարնունք* (34), *կուցուցանէ* (61) // *կու ցուցանէ* (62, 73), թեև սա կարող է տպագրական իրողություն լինել:

բ. Երկի խոնարհման համակարգին հատուկ է դիմավոր բայերի հոգնակի առաջին դեմքի գրաբարյան *-ւք* եւ բարբառային-ժողովրդախոսակցական *-նք* վերջավորությունների զուգահեռ գործածությունը: Դրանք զուգահեռ կիրառվում են ներկա եւ ըղձական ապառնի ժամանակներում: Երբեմն անգամ հարադրության առաջին բաղադրիչը *-նք* վերջավորությամբ է, երկրորդը՝ *-ւք*, օրինակ՝ *ուզենք* դուրս ձգելւք (9, 16), *ուզենք* իմանաւք (34): Հետաքրքիր է այն իրողությունը, որ հաճախ ստեղծվում են միեւնույն բայի զուգահեռ վերջավորություններով զուգաձեւություններ, որոնք ստորեւ բերվող օրինակներում առանձնացվում են: Բերենք համապատասխան օրինակներ՝

-ւք - *կամենանք բարդել* (5) // *կամենանք բաժին-բաժին անել* (9), *դնենք* (6), *կու բարդենք* (6) // *կու բարդենք* (6) // *կուբարդենք* (7), *կուտեսնունք* (14) // *կու տեսանենք* (23) եւ այլն,

-նք - *բարդենք* (8, 16, 17), *ժողովենք* (8), *ուզենք* (11, 15, 33) // *ուզենք* (15, 70), *կուբաշենք* (5), *կու դնենք* (5, 7) // *կու դնենք* (6), *կուպահենք* (6, 7) // *կու պահենք* (6) եւ այլն:

-Սք եւ *-նք* վերջավորությունների զուգահեռ գործածության մեջ մեծամասնություն է կազմում գրաբարյան *-ւք* վերջավորությունը:

գ. Ներկա ժամանակում եւ ըղձական եղանակի ապառնի ժամանակաձեւում խոնարհած բայերի եզակի թվի երրորդ դեմքում զուգահեռ գործածվում են *-է* եւ *-ի* դիմանիշները, օրինակ՝

-է - ուսուցանէ («Առաջաբանություն գրգոյս»), կուսուցանէ (1), կունշանակէ (1, 2), կաւելցնէ (2), կու ցուցանէ (3, 4), գնէ (116), շահ անէ (119) եւ այլն,

-ի - կաավի (2, 3, 4), կու դրվի (2,3), կու գրվի (3, 5), կու լինի (6, 7), գտվի (12), հասանի (33), կատարվի (41), հանդիպի (72) եւ այլն:

Ներկա ժամանակի դեպքում մեծամասնություն են կազմում *-է* դիմանիշով կազմված ձեւերը: Արեւմտահայերենին հատուկ են *-է* դիմանիշով կազմված ձեւերը, իհարկե, համապատասխանություն կա նաեւ միջին հայերենի եւ մասամբ գրաբարի հետ:

դ. Եւժժանդակ բայի ներկա ժամանակի եզակի թվի երրորդ դեմքն ունի միայն *է* ձեւը, օրինակ՝ *ինչ է* (1), *արհեստք մի է* (1), *գիրն է* (2), *վերջինն է* (2), *հաւասար է* (15, 17, 27) // *հաւասարէ* (16), *աւելի է* (17), *հարկատր է* (32) եւ այլն: Ինչպես նշվեց, *է* ձեւից բացի այլ ձեւ երկում չի հանդիպում՝ ի տարբերություն, օրինակ, ԺԷ դարի տպագիր մեկ այլ գրքի՝ «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թոյ եւ դրամից բոլոր

աշխարհի» երկի, որտեղ գործածվում է նաև *այ* ձևը: Այս գրքում առկա է Նոր Զուղայի բարբառի հետքը: *Եմ* օժանդակ բայի եզակի թվի երրորդ դեմքի *է* ձևի գործածությունը բնորոշ է գրաբարին, միջին հայերենին, արեւմտյան բարբառներին:

Ե. Երկի խոնարհման համակարգում ընդգրկված են նաև վաղակատար ժամանակը եւ անցյալ վաղակատարը (մի քանի անգամ հանդիպում է միայն *էինք պարշեղ* խոնարհված բայը): Վաղակատար ժամանակը կազմվում է *-եր* վերջավորություն ունեցող կախյալ դերբայով: Հանդիպած օրինակներում օժանդակ բայը գրվում է ինչպես դերբայից անջատ, օրինակ՝ *եղեր է* (8), *գրեր են* (8), *շիրակ ենք բարդեր* (9, 11, 14, 16), *պահեր ենք* (36) եւ այլն, այնպես եւ դերբայի հետ՝ *պահերէինք ի մորի* (6), *բարդերեն* (8): Այս ձևերի շարքում մի քանի անգամ հանդիպում է *էինք պարշեղ* (128, 130, 132, 139) անցյալ վաղակատարը, որը, ի տարբերություն վերոհիշյալ ձևերի, կազմված է *-ել* վերջավորություն ունեցող դերբայով: Երկում *-եր* վերջավորությունով դերբայով վաղակատար ժամանակի շուրջ 19 միավորների կիրառությունը համապատասխանում է միջին հայերենին եւ արեւմտյան բարբառներին:

զ. Երկի խոնարհման համակարգին բնորոշ են *պիրի* դիմավոր բայով եւ անորոշ դերբայով կամ խոնարհված բայով ձեւավորված միավորները: *Պիրի*-ն գործածված է որպես դիմավոր բայ, այն հանդիպում է ինչպես *պիրի* ձեւով, օրինակ՝ *պիրի... դնեմք* (69), *պիրի բարդեմք* (76, 78, 79), *...դուրս ձգեմք... դնեմք* (76), այնպես եւ առաջին դեմքի հոգնակի թվով, որն էլ հանդիպում է *-նք* եւ *-մք* վերջավորություններով՝ *պիրինք* // *պիրինք*, օրինակ՝ «...*պիրինք* յետ դառնալ, փորձել...» (9), «...*պիրինք* բարդելու թերէն դուրս ձգել եւ մնացածն գրել...» (10), «...*փորձել պիրինք*...» (26) եւ այլն: *Պիրի* ձևի եւ անորոշ դերբայի կամ խոնարհված բայի կապակցումներն առավել քիչ են, քան *պիրինք*-ի եւ անորոշ դերբայի կապակցումները (շուրջ 47 միավոր), այսինքն՝ *պիրինք*-ը շատ ավելի հաճախակի գործածություն ունի:

է. Երկի խոնարհման համակարգին բնորոշ են *պիրի* բայի եւ հարակատար դերբայի կապակցությունները, օրինակ՝ *պիրի տեղատրած* (5, 18), *պիրի քաշած... դուրս հանած... խազի տակն դրած...* (18), *պիրի գրած* (53) եւ այլն: Ռ. Իշխանյանը նման գործածությունները համարում է Նոր Զուղա-Երեւան-Արցախ շարքի բարբառների որոշ խոսվածքների ազդեցության արդյունք⁹:

ը. Նոր գրական լեզվի կարեւոր հատկանիշներից է *ւ* ածանցով բայաձեւերի կիրառությունը: Նման գործածություններ առկա են երկում, օրինակ՝ *կաավի* (2, 3, 4), *կու դրվի* (2, 3), *կու գրվի* (3, 5), *կուգրվի* (14) // *կու գրվի* (34, 57, 62) // *կու*

⁹ Ռ. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 62:

գրնվի (47, 48, 51): Վ ածանցով հանդիպում են նաև ժխտական ձևեր՝ *չի կարեր հանվիլ* (20, 21, 22 եւ այլն), *չի գրվիր* (56, 61) եւ այլն:

թ. Երկի խոնարհման համակարգում ժխտական ձևերը կազմվում են չ ժխտական մասնիկով եւ *-ր* վերջավորությամբ դերբայով: Կազմության այս ձևը հատուկ է արեւմտյան բարբառներին: Չ ժխտականը միանում է է օժանդակ բային եւ հանդիպում ոչ թե գրաբարյան *չէ* ձևով, այլ բարբառային *չի* ձևով, օրինակ՝ *չի մնար* (11, 13, 44, 46), *չի կարեր հանվիլ* (20, 21, 22, 30), *չի կարեր քաշվիլ* (24), *չի լինի* (54) եւ այլն: Կան նաև հետեյալ համադրական ձևերը՝ *չունին* (19), *չերկարենք* (51), *չատեանայ* (67), նաև ոչ ժխտական մասնիկով կազմություններ՝ ոչ *կուրագնացներ* (100), ոչ *կուրաժաններ* (100), ինչպես նաև հարակատար դերբայով հետեյալ ժխտական կազմությունը՝ *չի գիրացած* (106):

ժ. «Արհեստ համարողութեան» երկի խոնարհման համակարգում առանձնացրել ենք գրաբարյան առաջին ապառնիի (*կարիցեն, ընթռնուցուն, յիշեցեն*) եւ երկրորդ ապառնիի (*գերագնացեն, լիցին, վերջինը* հանդիպում է *յիշեցեալք լիցին* բաղադրյալ ժամանակում) ընդամենը մի քանի գործածություն: Սրանք հանդիպում են միայն գրքի առաջաբանում («Առաջաբանութիւն գրգոյս»), որը, ինչպես վերը նշվել է, գրված է գրաբար:

ժա. Երկում հանդիպում է գրաբարյան հորդորական հրամայականի միայն մեկ գործածություն՝ *յիշեցեալք լիցիք*, որը գործածվել է երկի «Վախճան» կոչվող հատվածում՝ «...եւ դուք *յիշեցեալք լիցիք* ի Քրիստոսէ աստ եւ ի հանդերձելումն. Ամէն» (146):

ժբ. Գրքի լեզվին բնորոշ է նաև հետեյալ երեւոյթը՝ *անել* իմաստով գործածվում են գրաբարյան *առնել* բայի անցյալ կատարյալի հիմքից կազմված ձևերը, օրինակ՝ *արարինք* (90): Սակայն գործածվում է նաև *անել* ժողովրդախոսակցական ձևը, օրինակ՝ *կանեն* (6, 7, 13, 26, 27), *կանէ* (10, 135, 35, 37), *կանենք* (23) եւ այլն:

ժգ. Երկի լեզվին բնորոշ է նաև հետեյալ առանձնահատկությունը՝ *ուզել* բայի դիմավոր ձևի եւ լրացում դիմավոր բայի կապակցությունը, օրինակ՝ *ուզենք դուրս ձգենք* (9), *ուզենք իմանալք* (34), *կուզենք իմանալք* (35), *ուզենք բարդենք* (82): Հանդիպում են շատ քիչ օրինակներ, երբ *ուզել* բայի դիմավոր ձևը կապակցվում է անորոշ դերբայի հետ, օրինակ՝ *ուզենք փորձել* (15), *ուզենք բաժանել* (73, 98, 102), *բաժանել կուզենք* (53), *բարդել ուզենք* (81), *կուզենք իմանալ* (112): Հարկ է նշել, որ դիմավոր բայ+դիմավոր բայ կապակցությունը հիմնականում բնորոշ է արեւելյան բարբառներին, օրինակ՝ Երեւան, Նոր Զուղա եւ այլն (թեև վերոհիշյալ օրինակների մի մասը *կ* եղանակիչ է ընդունում, որը բնորոշ

չէ արեւելյան բարբառներին): Ըստ Ռ. Իշխանյանի՝ արեւմտյան բարբառներում այս հատկանիշը կայունացած չէ¹⁰:

Եզրակացություն. Ամփոփելով «Արհեստ համարողութեան» գրքի լեզվին բնորոշ եւ վերը քննված առանձնահատկությունները՝ կարող ենք նշել, որ այն նոր գրական հայերենն է: Գրաբարյան ձեւերը գերակշռում են միայն հետեւյալ բաժիններում՝ դերանունների որոշ գրաբարյան ձեւեր, *վերայ* կապի գործածություն, *-ւք* եւ *-նք* վերջավորություններից *ւ* բայական մասնիկի գերազանցություն: **Գրաբարի ու միջին հայերենի հետ ընդհանուր են եւ բարբառներին** (թվարկվող առանձնահատկությունները հատուկ են արեւմտյան բարբառներին) **բնորոշ ձեւերին համապատասխանում են** բացառական հոլովի կազմությունը, *-է* դիմանիշի գերազանցությունը, *եւ*՝ օժանդակ բայի եզակի թվի երրորդ դեմքի *է* ձեւի բացարձակ գործածությունը երկուս: *Կու* (*կը, կ*) եղանակիչով ներկան, վաղակատար ժամանակների եւ ներկայի ժխտական ձեւերի կազմությունն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ընդհանուր են միջինհայերենյան ու հայերենի բարբառային կողմի հետ (թվարկված առանձնահատկությունները դարձյալ բնորոշ են արեւմտյան բարբառներին): Կարող ենք ներկայացնել երկուս առկա արեւելյան եւ արեւմտյան բարբառներին¹¹ հատուկ լեզվական երեւոյթների այսպիսի բաժանում՝

արեւելյան բարբառներին եւ ժողովրդախոսակցականին հատուկ երեւոյթներ՝ բառաձեւեր, բարբառային բառեր, սեռական-տրական հոլովի հոգնակի (երկուս այն բոլոր գոյականները, որոնց հոգնակին կազմված է *եր* կամ *ներ* հոգնակերտներով, սեռական-տրական հոլովում հոգնակին կազմել են միայն *ի* թեքմամբ, բացառություն է կազմում *ու* թեքմամբ հետեւյալ գործածությունը՝ *առանց գրերուն* (71), ներգոյական հոլովի կազմություն (ներգոյական հոլովի գործածությունները մեծ թիվ չեն կազմում, դրանցից *ում* ով կազմությունները շուրջ 12-ն են, որոնց մեծ մասը կիրառվել է մի քանի անգամ), *սի-տի*+անորոշ դերբայ կամ խոնարհված բայ, *սիտի-նք*+անորոշ դերբայ կապակցությունների կիրառություն (*սիտի-ի* ու անորոշ դերբայի կամ խոնարհված

¹⁰ Ռ. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 62:

¹¹ Գ. Զահուկյանը «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ բերում է 40 հատկանիշ պարունակող ցուցակ, ըստ որի տվյալների, արեւմտահայ գրական լեզվին ամենից ավելի մոտ են Պոլսի միջաբարբառի (Ռոդոսյոյի, Զմյուռնիայի, Նիկոմեդիայի, Օրդուի, Տրապիզոնի, Պոլսի, Ադաբազարի, Պարտիզակի), Դրիմ-Նոր Նախիջեւանի, Կարինի, Մարզվանի, Նաեւ՝ Ադդեալի, Եդեսիայի բարբառների խոսվածքները: Ինչ վերաբերում է արեւելահայ գրական լեզվին, ապա դրան առավել մոտ են Երեւանի կամ Արարատյան բարբառի խոսվածքները (Էջմիածնի, Աստապատի, Կողբի, Քանաքեռի), Նաեւ հյուսիսարեւելյան բարբառավանքի մյուս բարբառների խոսվածքները (Գ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երեւան, 1972, էջ 200-218):

բայի կապակցումներն առավել քիչ են, քանի *սիսրիս*-ի եւ անորոշ դերբայի կապակցումները, որոնք շուրջ 47-ն են), *սիսրի*-հարակատար դերբայ կապակցության գործածություն: Ուզել բայի դիմավոր ձեւ+դիմավոր բայ կապակցությունը եւս առավել կայունացած է արեւելյան բարբառներում,

արեւմտյան բարբառներին եւ ժողովրդախոսակցականին հատուկ երևույթներ՝ բացառական հոլովի կազմություն, ներկայի դրական խոնարհման ձեւեր, ներկա ժամանակի եւ ըղձական եղանակով խոնարհված բայերի եզակի թվի երրորդ դեմքի -է դիմանիշի գերակշիռ գործածություն, եւժամադրական ներկա եզակի թվի երրորդ դեմքի է ձեւի կիրառություն, վաղակատար ժամանակների կազմություն (-եր վերջավորությամբ դերբայով վաղակատար ժամանակի դրական խոնարհման շուրջ 19 միավորների կիրառություն. որոշ ձեւեր կրկնվել են, դրանք չենք ներառել), ներկա ժամանակի ժխտական ձեւերի կազմություն:

Կարող ենք փաստել, որ «Արիեստ համարողութեան» երկում զուտ գրաբարյան ձեւերը փոքրամասնություն են կազմում, տիրապետող են ժողովրդախոսակցական եւ բարբառային լեզվական երևույթները, իշխում է նոր գրական լեզվի քերականական հիմքը: Երկի լեզուն հիմնավորում է այն իրողությունը, որ այս ժամանակաշրջանում չկա արեւելահայ-արեւմտահայ բաժանումը, կա միասնական լեզու, որին բնորոշ են եւ արեւմտյան (գրաբարյան եւ միջինհայերենյան որոշ լեզվամիջոցներ միաժամանակ արեւմտյան ժողովրդական բարբառներին են հատուկ), եւ արեւելյան բարբառներին բնորոշ լեզվական հատկանիշներ:

РЕЗЮМЕ

В статье проведено лингвистическое исследование первой напечатанной на новоармянском языке (ашхарабаре) книги «Ремесло сосчитывания», которое основывается на изучении особенностей языка вышеуказанной книги. В морфологическом разделе рассмотрены системы склонения и спряжения. В заключении представлена классификация языковых явлений, характерных восточным и западным диалектам армянского языка.

Лингвистическое исследование книги показало, что она написана на раннем новоармянском языке, который известен также как ранний ашхарабар. Грабарские (древнеармянские) формы составляют меньшинство, преобладающими являются диалектные языковые явления. В книге можно видеть грамматическую основу новоармянского языка.

В языке книги обосновывается тот факт, что в период создания книги (конец 17-го в.) нет разделения между восточным и западным армянским, есть единый язык, для которого характерны особенности восточных и западных диалектов.

SUMMARY

The article presents a study of the language of the first Modern Armenian printed book “Craft of numeration”. The linguistic research has been carried out taking into account the most characteristic features of the book’s language. Word forms and morphological features are separately studied in the article. In the part devoted to the morphology, declination and conjugation systems are segregated. Thus a differentiation is made between eastern and western dialectal linguistic phenomena.

Linguistic research has shown that the language of writing in the book under study is Early Modern Armenian. Old Armenian forms are few and dialectal linguistic phenomena are dominant. The grammatical foundation of Modern Armenian can also be witnessed in the book. The language is united, characterized by eastern and western dialectal linguistic features.

Therefore, the writing comes to prove that there was not Western Armenian-Eastern Armenian separation in the period of creation of the book (i. e. the end of the 17th century).

